

az általános latin írásjelek elégtelenek, és csak tudományos fonetikai jelekkel adhatók vizuálisan vissza.

Az arab írás, ahogyan az a VIII. században véglegesen kialakult, tökéletes vizualitással tudja a nyelvtani alakok hangjait érzékeltetni (lásd *Tayszir a-kitábat al-'arabiya*. A kairói akadémia kiadása, 1946).

A középkorban ezernyi arab szó honosodott meg az európai nyelvekben, mint admirális, fregatt, arzenál; alkóv, taft, szófa, kerevet, atlasz, karmazsin, csekk; alkímia, algebra, chiffre, szirup, alkohol, lombik, alkáli, elixír, eldorádó; csillagászati szók: skorpió (*agrab*), gödölye (*al-dsadj*), azimut, nadir... A nagy arab szótárak a származékszavakkal együtt mintegy egymillió szót tartalmaznak. A spanyol nyelvben a hétszázados arab uralom hagyatékeként másfélezer arab szó maradt fenn kissé elváltozott alakban.

A mai arab irodalom leszállt a régi mesterkélt, erőszakoltan cizellált szótári műnyelv bércéiről, és felemelte az arabságot a tanultság, a művelődés magaslatára. A mai közérthető arab irodalmi nyelv a legerősebb kapocs a különálló nemzetek között, és biztosítéka az arab egységnek.

TEISZLER PÁL

A VILÁG NYELVEI

A nyelv — az ember egyik legfontosabb jellemzője — bizonyos értelemben nem más, mint meghatározott szokások rendszere. Már a múlt században voltak nyelvész szakemberek, akik azt tartották, hogy a valóságban csak egyéni nyelvek vannak, az egyén fölött álló nyelv mindössze tudományos elvonatkoztatás. Ezek szerint nyelvi szempontból is „ahány ház, annyi szokás”? Ez csak részigazság. Az egyéni nyelvek ugyanis egy sereg közös rendszertani sajátosság alapján csoportnyelvekké, illetőleg nyelvjárásokká, ezek meg önálló nyelvekké szerveződnek. A nyelvjárások számát még megközelítőleg sem ismerjük, a világ önálló nyelveiről viszont ma már elég sokat tudunk.

Mai ismereteink szerint a Földön megközelítőleg 3000, egyes statisztikák szerint pontosan 2796 nyelvet beszélnek. Ha e számot a világ népességének számával vetjük egybe, akkor körülbelül 1 millió emberre esik egy nyelv. Azonban a népesség-eloszlásnál is egyenlőtlenebbul oszlik meg az egyes nyelveket beszélők száma. Vannak nyelvek, amelyeken több száz millió ember beszél, de olyanok is vannak, amelyeket mindössze néhány ezer, sőt még kevesebb ember használ.

Eddigi tudásunk szerint a világ nyelveiből 1200 olyan nyelv, amelyet az amerikai indián törzsekben beszélnek, e törzsek pedig egyenként néhány ezer vagy néhány száz emberből állnak. Ehhez vegyük még hozzá az Afrikában beszélt több mint 700, az Ausztráliában, Tasmániában, Új-Guineában, a Csendes-óceán szigetvilágában és Ázsia kis népcsoportjai körében ismert, körülbelül 500 nyelvet. Ezek után már csak néhány száz nyelv marad, de még közülük is a többség kevesektől beszélt nyelv, ugyanis az emberiség kétharmada a világ legelterjedtebb 13 nyelvét használja.

Az egy-egy nyelvre jutó beszélők egyenlőtlen eloszlásának érzékeltetésére vegyünk egy 1965-ből való statisztikai összeállítást (ebben a nyelvet beszélők száma

egyrészt az anyanyelvűek, másrészt pedig a nem anyanyelvűek, de az illető nyelvet használók számát foglalja magában):

kínai	700 000 000	arab	90 000 000
angol	350 000 000	maláj	90 000 000
hindusztáni	200 000 000	portugál	85 000 000
orosz	200 000 000	bengáli	80 000 000
spanyol	160 000 000	francia	80 000 000
német	100 000 000	olasz	65 000 000
japán	100 000 000		

A felsorakoztatott, 50 milliónál több ember beszélt nyelvek földrajzi megoszlása igen eltérő jellegű. A kínait szinte kizárólag csak Kínában beszélik, viszont az angolt a Föld felszínének egyötödén (Angliában, az Amerikai Egyesült Államokban, Kanadában, Ausztráliában, Új-Zélandon, Dél-Afrikában, a volt brit és amerikai gyarmatok egy részén). Számszerű eloszlásban hozzávetőleg Amerikában 200 millió, Európában 60 millió, Ázsiában 25 millió, Afrikában 5 millió, Óceániában 13 millió ember beszél angolul.

A világ nyelveinek számszerű és földrajzi megoszlásáról még nem tudunk mindent, helyesebben ismereteink nem eléggé pontosak vagy pedig hézagosak. Ez olykor még a jól ismert nyelvekhez tartozókra is igaz. Például más statisztikák (az angolok) az angol nyelven beszélőket 700 millióban állapítják meg. E nagy szám magában foglalja a volt angol gyarmatrendszer egészét; ismét mások, amelyek csak az angol anyanyelvűeket veszik tekintetbe, 250 milliós számot közölnek. Ugyanígy a spanyolt más források nem 160, hanem csak 85 millióhoz kötik.

Érdekes utalnunk arra is, hogyan alakult számszerűen a világ nyelveiről szerzett tudásunk. Gessner Konrád 1555-ben kiadott könyvében a Miatyánk szövegét 22 nyelven közli. Leibniz vélekedése szerint a népek eredete csak úgy állapítható meg, ha előbb a nyelvek eredetét tisztázzuk. Ehhez kapcsolódó terve a világ nyelveinek a térképe és egy összehasonlító szótár összeállítása. Tervét a XVIII. század végén és a XIX. század elején Pjotr Pallas valósítja meg, aki összehasonlító szótárában 272 nyelvből vesz adatokat. Másfél évtizeddel később, 1806 és 1817 között Adelung ugyancsak négykötetes szótárában már 500, 1828-ban Balbi pedig 860 nyelvet mutat be. Végezetül a ma is legteljesebb összefoglalás, az M. Cohen és A. Meillet szerkesztésében megjelent *Les langues du monde* (1952), már több mint 2000 nyelvet mutat be rendszeresen.

Az egyes nyelvekhez tartozó ismeretek gyarapodásával párhuzamosan egyre tökéletesedtek a nyelvek vizsgálati módjai is. Végeredményben a nyelvtudomány akkor vált ki a filológiából és indult el önálló fejlődési útján, amikor olyan sajátos módszereket sikerült kidolgoznia és alkalmaznia, amelyeknek a segítségével feltárhatta az egyes nyelvek eredetét és történetét. Úgy tartjuk, hogy a múlt század elején (1816) Franz Bopp német nyelvésztől alkalmazott összehasonlító történeti módszerrel veszi kezdetét a modern értelemben vett nyelvtudomány. Egyben ezzel indult meg a nyelvek rokonsági kapcsolatainak feltárása, a rokonsági viszonyban levő nyelveknek pedig nyelvcsaládokba való besorolása.

Az utóbbi másfél évszázad során az egyetemes nyelvtudomány olykor romantikus, az emberi életet hősiesen csak a világjárásnak, az ősi fészek, a kiindulás lázas keresésének szentelve, de jórészt a múlt nyelvi és nyelvhez kapcsolódó emlékeit hangyaszorgalommal összegyűjtő megrendező munkával a nyelvek egy részének történetét oly bensőségesen megismerte, hogy szinte lépésről lépésre nyomon követheti a fontosabb fejlődési mozzanatokat. Az egy-egy nyelvcsaládhoz tartozó nyelvek azonos töről sarjadását, egy közös alapnyelvből differenciálódással történt

kiválását nemcsak módszeresen, hanem az adatok sokaságával teljesen megnyugtató módon bizonyítják. Mindez főként az indoeurópai nyelvekről mondható el. Másrészt viszont — ide tartozik a nyelvek többsége — a nyelvtudománynak még nincs kellő ismeretanyaga ahhoz, hogy a világ nyelveit egységesen nyelvi szempontok alapján sorolja nyelvcsaládokba. A nyelvi rokonság megállapítása mindenekelőtt a nyelvtörténeti adatokra támaszkodik. Ezek hiányában — például az amerikai indiai nyelvek esetében — sokszor nem rokonsági, hanem egyszerűen csak földrajzi alapon osztályoznak.

A földrajzi csoportosítás különben a legrégebb, amellyel a legegyszerűbb lehetőség is. Az újabb osztályozások szükség esetén még néprajzi, művelődési és más kiegészítő szempontokkal próbálják minél teljesebbé tenni a világ nyelveinek felosztását. Az alapelv azonban továbbra is a nyelvek rendszeréhez tartozó anyagi és funkcionális elemek, illetve viszonyok részletes összevetése révén a nyelvek eredet szerinti (genealogikus) csoportosítása marad. Ilyen szempontok alapján a Földön beszélt, vagy kihalt, de nyelvemlékekből ismert nyelveket 21 nagy csoportba soroljuk: indoeurópai, sémi, hámi, kaukázusi, finnugor, szamojéd, török-tatár, mongol, mandzsu-tungúz, tibeto-kínai, dravida, andaman, ausztró-ázsiai, maláj-polinéziai, ausztráliai, pápua, szudáni, bantu, paleoafrikai, paleoázsiai és amerikai indiai nyelvek.

E nyelvcsaládokba sorolt nyelvek egymásnak közelebbi vagy távolabbi rokoni, ennek alapján a nyelvcsaládon belül csoportokat, ágakat alkotnak. Másrészt pedig a különböző nyelvcsaládok történetében, ennek következményeként és rokonságában is feltehetően vannak közös vonások. Sőt, mint ismeretes, olyan felfogás is van, hogy a nyelvcsaládok végső soron egyetlen alapnyelv leszármazottjai (monogenezis-elmélet); a kutatók többségének felfevése szerint a nyelv a Földön több helyen alakult ki (poligenezis-elmélet); ugyanakkor nem tagadják annak a lehetőségét sem, hogy a mai nyelvcsaládok egy része közös alapnyelvből ágazott szét. Ilyen értelemben a sémi és hámi nyelvcsalád közel áll egymáshoz. Sokan közös nyelvtörzsbe sorolják őket (a név különben Noé két fiának, Semnek és Hamnak a nevéből származik, harmadik fiának, Jáfetnek a nevét a kaukázusi, mások az indoeurópai nyelvcsalád elnevezésére használták, azonban a „jafetita nyelvek“ megjelölés nem honosodott meg). Sokan foglalkoztak a sémi-hámi nyelvek és az indoeurópai nyelvcsalád, mások az uráli meg az altáji, valamint ezeknek az indoeurópaival feltehető rokonságának a vizsgálatával. Ebben a hipotézisben gyökerezik a finnugor és szamojéd nyelveknek egyetlen közös, uráli nyelvcsaládba sorolása, ilyen feltevések vezettek a török-tatár, mongol és mandzsu-tungúz nyelvek mint „altáji nyelvek“ közös megnevezéséhez. A nyelvcsaládok emlegetett rokonsági viszonyai nem minden esetben bizonyíthatók meggyőzően, viszont a merev tagadás sem visz előbbre bennünket.

A felsorolt nyelvcsaládok közül az indoeurópainak a történetét ismerjük legteljesebben. Ugyanakkor az ide tartozó nyelvek az emberi művelődés története és a ma élő világnyelvek szempontjából is különleges jelentőségűek. Az indoeurópai nyelvcsalád 12 ágához tartoznak az ind, iráni, szláv, balti, germán, kelta, itáliai vagy román, görög, albán, örmény, hethita és tokhár nyelvek.

A XVIII. század végén, amikor az angolok elfoglalták Indiát, Európa egyre többet ismert meg az indek régi kultúrájából. Az óind vallásos himnuszgyűjtemények, a Védák i.e. XVIII—XV. századi nyelvének a megismerése nagy szerepet játszott a modern nyelvtudomány kialakulásában. A kutatók felismerték, hogy a szanszkrit nyelv a latinnal és a göröggel egy forrásból fakadt. Fokozatosan bebizo-

nyitották, hogy az indo-iráni nyelvek a szláv, germán, kelta, balti, örmény és albán nyelvvel együtt egy írásban meg nem őrzött közös alapnyelvből ágaztak szét.

Nemcsak a kihalt ó- és középipind nyelvek, hanem az ind nyelvek ma élő folytatói is jelentősek. A mai újind vagy prakrit nyelvek körülbelül 400 millió embernek az anyanyelve. Közülük a hindusztáni a legjelentősebb, nemcsak mert legtöbben beszélik, hanem mert az indiai irodalmi változata, a hindi, hovatovább India államnyelvévé fejlődik. Említsük meg, hogy a sokmillió újind nyelvek sorába tartozik a V—X. századi migráció eredményeként Európa számos országában beszélt cigány nyelv is.

Az indoeurópai nyelvcsalád tagjaihoz tartozó nyelvek közül számos a sajátos történelmi események következtében túllépte az ország határait. Szinte az egész földkerekségen beszélt nyelvek. A francia már a XVIII. századtól a nemzetközi diplomácia nyelve lett, a német, az utóbbi évtizedekben pedig az angol, sok területen az orosz is kivívta magának a helyet a világnyelvek sorában. A gyarmatosítás nyomán a spanyol, a portugál, a holland is elterjedt.

A megelőző évszázadok, sőt évezredek sem maradnak el ilyen szempontból. A görög az emberiség egyik legfejlettebb kultúrájának a nyelve, a latin tulajdonképpen világnyelv szerepét töltötte be, hiszen nemcsak a meghódított római provinciákon, hanem az egész középkori Európa szellemi és állami életében is megfelelő tisztelet járt ki neki. Végeredményben tovább él a belőle alakult újlatin nyelvekben: a portugál, spanyol, katalán, provánszál, francia, réto-román, szárd, olasz, dalmát és román nyelvben. A felsorolt nyelvek egyben jellegzetes példái a hódítások következményeként két nyelv keveredéséből alakult új nyelveknek.

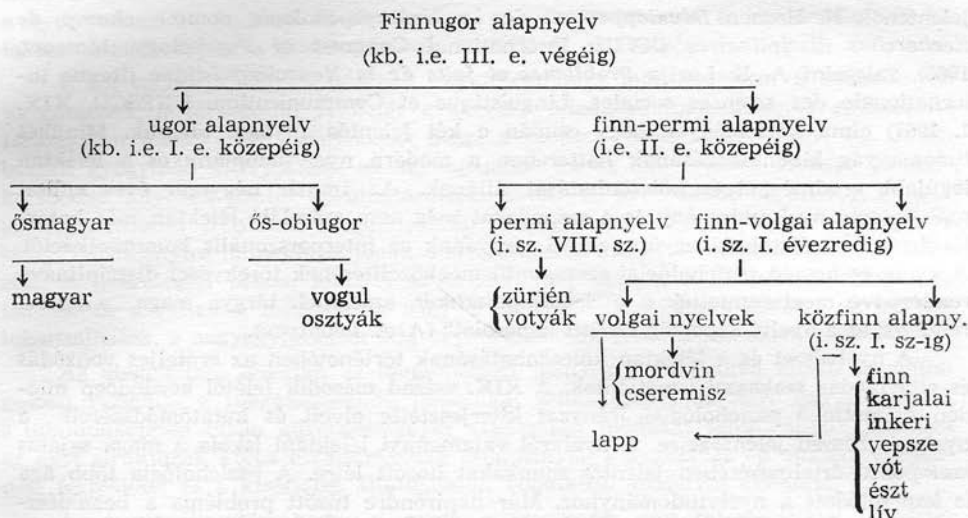
Az újlatin, germán és szláv nyelveket beszélők számát, földrajzi eloszlásukat, az egyetemes műveltségben játszott szerepüket és sok más rendkívül érdekes vonatkozást itt nem sorolhatunk fel. Jellegükről is csak mindössze annyit említünk meg, hogy a szláv nyelvek (orosz, ukrán, fehérorosz, lengyel, cseh, szlovák, bolgár, szerb, macedon, szlovén), amelyeken több mint 270 millió ember beszél, az indoeurópai nyelvek legarchaikusabb változatai közé tartoznak. E sajátosságuk miatt nyelvtudományi szempontból is nagyon fontosak. Az angol viszont, amely a keltákat legyőző angolszászok nyelvjárásából fejlődött, szókincsének több mint felét az újlatinból (franciából) kölcsönözte, germán nyelvi jellegét tehát inkább csak nyelv-tani arculata hordozza. Az újlatin nyelvekről közismert egymáshoz való közelségük, úgyhogy nyelv-művelési szempontból nemigen merült fel az „idegen hatás“ kérdése.

Az indoeurópai nyelvcsaládhoz nemcsak történetileg, hanem jelentőségében is közel áll a sémi és hámi nyelvcsalád. A sémi nyelvekhez tartozó babilóniainak vannak a legrégebbi sémi írásos emlékei (i. e. III—II. évezredből), asszír nyelvű ékírásos emlékek pedig i. e. 1400-tól vannak. A főnóciáit a hangírás kialakulásában játszott szerepe miatt (tőlük vették át az írásrendszert a görögök), a ma Izraelben újraéledő hébert, valamint az arameust meg ennek szamaritán és galileai változatát pedig vallástörténeti és sok más szempont miatt kell kiemelnünk. Nem kevésbé érdemel figyelmet a déli sémi nyelvek sorából az arab, amely a Közel- és Távol-Keletnek olyan kultúrnyelve volt, mint a Nyugatnak a latin, hiszen az arab írástudók megőrzői és folytatói a görög-latin műveltségnek, ugyanakkor ma nem kevesebb mint 90 millió ember anyanyelve.

A sém-nél is régebbi írásos emlékeket őriznek a hámi nyelvcsaládhoz tartozó egyiptomi nyelv hieroglifái (i. e. 4000 tájáról). Az egyiptomi folytatóját, a kopt nyelvet a mohamedán vallás terjedésével az arab kiszorította. A hámi nyelvek köréből ma is élnek a líbiai berber nyelvek, az etiópiai kusita nyelvek, azonban az uralkodó népek beszélt sémi nyelvek jó részüket háttérbe szorítják.

Az előbbieken kiemelt egy-két nyelvcsalád részint művelődéstörténeti, részint meg a beszélők lélekszáma szempontjából érdemel különleges figyelmet. A finnugor nyelvcsalád, amelynek a magyar is tagja, a számadatok tükrében nem foglal el elsőrangú helyet. A nyelvek különböző jellegű szerkezeti sajátosságainak a feltárása szempontjából viszont mindenkor különleges érdeklődésre tarthatott számot, ugyanakkor e nyelvek „eredeti és gazdag kultúrák hordozói”.

A finnugor nyelveket mintegy 20 millió ember beszéli, e szám pedig 19 nyelv között oszlik meg. Differenciálódásuk irányának és idejének érzékeltetésére álljon itt a szétválásukat szokásosan szemléltető ágrajz:

A finnugor nyelveken beszélőknek több mint a felét a magyar anyanyelvűek lélekszáma képviseli: Magyarországon 10 millió, hazánkban körülbelül 2 millió a magyarul beszélők száma, összesen több mint 14 millió. E mellett még a finn képvisel jelentősebb számot. Számuk Finnországban 3 milliót felül van, a Finn-Karjalai Autonóm SZSZK-ban, Svédországban és Norvégiában élőkkel együtt e szám hozzávetőlegesen 5 millióra emelkedik.

A magyarhoz rokonsági szempontból legközelebb álló vogult és oszttyákat hagyományosan 6, illetőleg 23 ezer beszélőben állapítják meg, azonban az 1959. évi népszámlálás adataiban szereplő 6 ezer vogulból csak 59,20%, a 19 ezer oszttyákból pedig 77% használja anyanyelvét. A többi finnugor nyelvből mindössze a mordvinok száma emelkedik 1 millió fölé (1,5 millió), másokat néhány ezer, esetleg néhány tizezer beszélő képvisel.

A századunkra jellemző átfogó gyarmati felszabadító mozgalmak írás nélküli nyelveket emelnek az irodalmi nyelv rangjára. Ugyancsak a mi korunkban a nemzetközi gazdasági, politikai és művelődési élet soha nem ismert méretekben indítja meg a nyelvek közötti integrálódási folyamatot. E kétoldalúság mindenkor jellemző volt a nyelvek életére. E bonyolult mozgásban a kutatók szerint több nyelv születik, mint amennyi kihal; egy kiveszett nyelv helyébe kettő vagy másfél nyelv lép. Úgy vélik, hogy az utóbbi kétezer évben a nyelvek száma megkétszereződött. A nemzetközi megértés szüksége — amely oly régg foglalkoztatja az embereket — napjainkban sokkalta inkább valósággá vált, mint bármikor ezelőtt. Ez feltehetőleg a világnyelveknek kedvez.